

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A Helytartótanács sábj. V. A. n. 1027. sz. rendsz. 26. Mikolc, 1789.

Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből

„Nyíregyházán „a Ns Varos Depositorium Udvarán” 1841-ben összeírt „2 rakás Rakamazi Kő”, melyet később a „bátok fundamentumába be rakták” szintén keresztúri kőre vonatkozhat. (SzSzMLL. V. A. n. 1027. sz. 162.)

11. Borsosky Samu szerk.: Szabolcs vármegye, Magyarország vármegyéi és városai. Budapest é. n. 318.

1. sz. melléklet

„Mi alábbi írtak ügymind Lipták György, Varga János és Márkus János, Nyíregyházi lakosok mai napon az Milgós Vay László Úr ó Nagyságával meg egyesztünk abban, hogy miink Keresztúri Bányából az titultál Milgós Uraság számára Keresztútra ide helybe szállítunk 60. öl Kővel: minden öl Kőnek idoszállításáért Nyíoliz máriásokat fog az M. Uraság fizetni. Ezeket az Kőveket pedig tartozunk most jövő pünkösdi napig mind ide helybe hozni. Az Tokay hidon szabad által menését az M. Uraság magára vállalja, és cavalya. Erre a szekereségre adót a M. Uraság négy Kőrmőzi aranyokat, melyeket miink fel is vettünk. A többit pedig le fizeti a M. Uraság az Kő hordásnak végzésével. Mindazonáltal ha ezen Contractus szerint nem tselekednénk, szabadon hagyunk a Milgós Uraságnak akar mitsoda Biro által, avagy maga hatalmával is, raktunk meg vehesse, és meg vételhesse, una cum omnibus expensis et accessoriis, kárát is raktunk praetendalhasa. Sig. Keresztút, die 26. febr. 1780.

Lipták György saját keze x Vonasa
Varga János saját keze x Vonasa
Márkus János saját keze x Vonasa

2. sz. melléklet

„Kedves Szomszéd Jó akaró Birák és Notarius Uraimék!
Ígazan mondyák, a ki szarka után indul, és a ki helytelenül tereng, úgy veszi hasznát a mind keresi. Én a Kegyelmetek Lakosival, úgy mint Lipták Györgyvel, és Varga Jánossal, társával együtt, még a télen in Februaris Keresztúri bányából, hogy számomra ide Keresztúton tsinálendő kő pénzemhez termés kővet öl számta nordjanak, és pünkösdiig egészen öl is hordják, betsülettel meg alkudtam, és nekik elő pénzt hat aranyokat adtam, el is indultak, de az hidról őket az ó Felsége emberei Tisztlyei őressen vissza botsátották, a rozsz emberek magok voltak az okai, mert ott hijába valóságot fetszettek lotsogtak. Az én passusommal betsülettel mehetek volna, de a mind mondtam, hijába valóságot lotsogván, hogy ók pénzes szekeresek, ez okon az ó Felsége emberei őket áltai nem botsátottak. Már én most Hid Inspector Urammal Tokaiban végesztem minck uránna írántok a Camarára is írtam, hogy ez nem kereskedés véget instituáltatott, hanem szegény ember nekem ingyen szolgálni hein tartozik. Ugyan azért Inspector Uram assecurált mai napon, hogy ha számomra fogják vinni hordani a Kőveket, tsak passusom mellett legyen, ha szász szekér lesz is, szabadon cseszteti. Mert ezen dolgot már én a Felséges Kamarának hathatósan repraesentáltam, azért az ott való lakosok Lipták György és Varga János több társokkal együtt ide jöjenek, és innér az ide való Tiszttemmel együtt, ho nap jókor induljanak. Contractusok szerint a Kővek hordásával ne is késenek, mert az Kőmőves mester embert bajos osztán nekem is elő kapni. Recomendájom azért birák Uraiméknak, hogy azon szekeresek ide jövőn imen elis indulhassanak. Mithogy pedig itt Keresztúton usque 9 nap léssen mulatásom, kérem szepen Birák Uraimékat vagy 130. portio szonát pénzemert ne sainályon Kegyelmetek resolvalni, és betsülettel s köszöacettel az írtakat meg fogom fizetni. Ezzel Kegyelmeteknek sok jót kíván, Keresztúton, die 3. May. 1780.

Vay László ob . . . .”

3. sz. melléklet

„Ezen passualis levelemet mutató embereim ide való Keresztúti épületeimhez bizonyos számú Kőveket Keresztúri bányából szállítván és hordván, hogy esmertessenek igaz járattól embereknck, és hogy nem más szükségre, hanem tsupán az én épületeimhez tartozó Kőveket hordják és szállítják, praesentibus jelentetik, az mint hogy Tokay hidon és tőtésen Felséges Asszszonyunk híveit és Szolgáit, kuzának törvénye szerint, miad apnet mind jövet szabadon botsásák s botsátassák, praesentibus minden illó respectussal kerentennek és recommendáltak. Sig. Keresztút die 4. May. 1780.

Vay László mp.”

4. sz. melléklet

„Ezen passualis levelem mellett Nyíregyházi és Keresztúriul való Lakosok és embereim, a Keresztúri bányából nemes Szabolcs Vrgyében Keresztúti nevő Praedijumban bizonyos termés kőveket szállítanak, és az írtak jobb voltára nézve Löki révre rendeltet által menetelket és jövetelket azért emlíret kő hordó szekereimét Löki révén ne tartóztassák, szabadon botsásák, praesentibus immittatuk és betsülettel recommendáltak. Külömben sem tselekedven. Sig. Golop, die 18. Juny. 1780.

Vay László mp.”

Az uralkodók és a Helytartótanács által kiadott rendelkezések számbavétele egyértelműen bizonyítja, hogy a XVIII. századi központi kormányzat fontos feladatának tekintette a magyarországi cigányság életmódbeli különállásának a megszüntetését, vagyis a cigányok „szabályozását”. A rendelkezések aiapján azonban a szabályozás folyamatát több, egymástól világosan elkülöníthető szakaszra kell osztanunk. Az első szakasz III. Károly 1724. december 4-én kelt nevezetes rendeletével¹ veszi kezdetét. Ennek kiadását azonban nem a királynak – a szakirodalom által többször is hangoztatott² – felvilágosult gondolkodása indokolta, hanem csupán az osztrák örökös tartományokat akarta megvédelmezni a cigányok beszivárgásától.

A rendelet kiadását követő negyedszázad folyamán sem merült fel az általános szabályozás igénye: ha a cigányságról egyáltalán említés történik a helytartótanácsi leiratokban, annak mindig valami egészen más oka van. Az 1733. április 10-én kiadott utasításban³ például az ötvösöket, a forgalomban lévő pénzfajtákat és a nemesfém-próbajegyeket illetően intézett kérdést a Helytartótanács a törvényhatóságokhoz, s mindezekkel kapcsolatban arról is információt kért, hogy zsidók és cigányok foglalkoznak-e ötvösmesterséggel? Ebben az időszakban több rendelet is intézkedik a kőborlás megakadályozásáról: így például a pestisjárvány terjedésének a visszaszorítása érdekében 1739. április 17-én kiadott rendelkezés⁴ eltiltja a szabad járás-keléstől azokat, akik a felvidéki megyékből safrányt, egyéb fűszereket és orvosságokat szoktak lejárni árulni, valamint a kéregetőket, a görögöket, a rácokat, a zsidókat és a cigányokat. Az 1740-es évek elején pedig a háborúra való tekintettel tiltja el több rendeletével is a Helytartótanács a kőborlástól azokat az elemeket, akikkel szemben felmerülhet a kémkedés gyanúja, s bár ezek a leiratok név szerint nem említik a cigányokat, a vármegyék magától értetődően rájuk is gondoltak: így például Pest vármegye e rendeleteket erősítő statútumának 3. pontja csak velük foglalkozik.⁵

Ezekben az évtizedekben vált azonban tömegessé a cigányság betelepülése Magyarországra területére, olyannyira, hogy megszületett a „cigánykérdés”, amely központi rendezési igénytelt. Ez a tény két oldalról is bizonyítható. Egyrészt, a nagyobb tömegű beszivárgásokról a Helytartótanács által elfrendelt körözések is hírt adnak⁶, másrészt pedig a törvényhatóságok – különösen a vármegyék – éppen ekkoriban kezdik el egymásra alkotni cigány tárgyú statútumaikat⁷, amelyek a felsőbb rendelkezések hiányát voltak hivatva pótolni.

A központi rendezés Mária Terézia 1758. április 6-án kiadott rendeletével⁸ indul, s ez a rendelkezés tulajdonképpen a szabályozási folyamat második szakaszának is a kezdete. A királynő ekkor még csak megerősíti apja 1724. évi rendeletének a cigányok telepítésére vonatkozó részét – de ekkor már nem csupán az örökös tartományok védelme, hanem az állam és az állampolgárok érdekében. A hatvanas évek folyamán pedig egymás után látnak napvilágot a kiegészítések, amelyeket az alábbiakban vesztünk sorra.

1760. február 8-án a Helytartótanács a cigányoknak a falvak határában tákolt kunyhóinak a lerontására utasítja a vármegyéket, elsősorban azért, mert a szökött katonák ott szókták meghűzni magukat;⁹ 1761. december 16-án kelt rendeletében Mária Terézia eltörli a „cigány” néprnév használatát, továbbá pontos utasításokat ad az 1758. évi rendelkezés végrehajtására;¹⁰ 1762. február 15-én kelt körlevelében a Helytartótanács engedélyezi a hadra fogható cigányok besorozását és utasítja a vármegyéket, hogy vegyék ezt figyelembe az újoncállítás során;¹¹ 1763. február 28-án a Helytartótanács elrendeli, hogy „ez a korábban cigánynak nevezett nép öltözködésében is alkalmazza magát a helyeségek többi lakosához”.¹²

Ezekből az elemekből áll tehát össze Mária Terézia 1767. december 10-én kiadott rendelete,¹³ amelyet joggal tarthatunk e tárgyban alaprendeletnek. Lényege a következő: 1. a cigányokat letelepedésre kell bírni, kunyhóikat és sátraikat le kell rombolni; 2. ruházatukat a környezetük öltözködéséhez kell alkalmazni, a gyerekek nem járhatnak mezelenül, a nők nem burkolhatják magukat egy szál vászonba; 3. a mesteremberek tartoznak a cigánygyerekeket a céhekbe felvenni, a vajdai hivatal pedig el kell törölni; 4. minden cigánynak tilos lovat tartani és lovakkal kereskedni. – Ez a rendelet utasítja továbbá legelőször a törvényhatóságokat a cigányok összeírására. Érvényét pedig két jelentősebb kiegészítéssel – amelyek közül az egyik a cigánygyermeknek a parasztkornál való elhelyezését és iskoláztatását rendelte el, illetve a cigány nyelv használatát tiltotta meg, a másik pedig előírta, hogy csak azok a cigányok házasodhatnak össze, akik igazolni tudják: paraszti vagy kézműves foglalkozásukból élnek¹⁴ – egészen Mária Terézia uralkodásának a végéig megtartotta.

Az eddig elmondottakból is látható, hogy a központi kormányzat a rendeletek meghozatala előtt nemigen kérte ki a leginkább érintettek: a törvényhatóságok véleményét, s tőlük nem is várt el mást, mint a rendeletek pontos végrehajtását. Ezért is jelent minőségileg újat a cigányügy rendezésében – és jelenti egyben a szabályozási folyamat harmadik szakaszának a kezdetét – II. József trónra lépése. A király ugyanis a Helytartótanács útján 1782. október 21-én kiadott rendeletében¹⁵ arra kérte fel a vármegyéket, hogy közöljék álláspontjukat és dolgozzanak ki tervezetet ebben a tárgyban. A továbbiakban azt vesszük szemügyre, hogy hogyan tett eleget ennek az utasításnak egy törvényhatóság: nevezetesen Borsod vármegye.

A Helytartótanács leiratát a Miskolcon, 1782. december 10-én tartott közgyűlésén olvasta el a megye közönsége és végrehajtására rögtön meg is választott egy bizottságot, amelynek két tagja volt: bagaméri Nagy István és bábai Bay László esküdtek, akik az 1783. április 8-án tartott közgyűlésen terjesztették elő az általuk kimunkált tervezetet.¹⁶ A tervezet lényege az alábbiakban foglalható össze: 1. minden cigánynak meg kell tiltani a szabad költözködést, továbbá valamennyiüknek állandó lakóhellyel kell rendelkezniük. A helyeségek közötti járás-kelés csak akkor engedtesék meg számukra, ha valamelyik földesúr szolgálatában vannak úton, a vásárokat azonban még az ilyenek se látogathassák. 2. A cigányokat el kell tiltani a kéregetéstől, valamint a dohányzástól és a zenéléstől, továbbá attól is, hogy a tiszta vízen kívül bármi mást igyanak. 3. Egyetlen cigány se merészljen mezelenül járni, de olyan ruhákban se járjanak, amelyeket nemesemberektől koldultak. 4. Meg kell tiltani nekik, hogy egy csoportban lakjanak, sőt azt is, hogy egymás között társalogjanak – például úgy, ahogy eddig gyakorolták: hogy tudniillik nagy tüzet raktak és azt körbeülve dohányoztak –, a falun kívül tákolt kunyhóikat pedig le kell rontani. A gyermekeiket szét kell osztani a parasztek között, hogy megtanulják a földműves mesterséget. A cigánylányok ne mehessenek férjhez addig, amíg meg nem tanultak sütni és főzni, de a legények se nőülhessenek meg, amíg nem tudnak szántani és kaszálni. Lovat egyáltalán ne, csak igavételeket, csak a noszvasmarhát tarthassanak. 5. Eddigi életmódjuk megváltoztatása érdekében kézműves – ács, bognár, kerékgyártó

stb. – mesterségekre kell őket tanítani és szoktatni. 6. A cigány kovácsokat, mivel a parasztek számára hasznos munkát végeznek, meg kell hagyni, sőt elő kell segíteni, hogy fiaik rendszeren megtanulják apjuk mesterségét. 7. Meg kell tanítani a cigányokat a keresztény vallás alapjaira, valamint egyéb polgári ismeretekre is.

A közgyűlés az elkészült tervezetet azonnal a Helytartótanács elé terjesztette, amint azt más törvényhatóságok is tették. Az ilyen módon beérkezett véleményeket és álláspontokat összegzi II. József császár 1783. évi, 59 pontból álló leirata,¹⁷ amely ennél fogva tulajdonképpen nem is rendelet, hanem a cigánykérdés minden lehető oldalról való, alapos körüljárása. Ezt igazolja az a tény is, hogy Borsod vármegye a leirat elolvasása után, az 1783. november 27-én tartott közgyűlésén egy újabb bizottságot állított fel, amelynek tagjai – Szontágh László, Kozma István, Fodor József és Hódossy József szolgabírák – éppen a leirat alapján dolgozták ki azt a tervezetet,¹⁸ amely a megye területén lakó cigányok szabályozását tűzte ki célul, illetve a vármegyének a szabályozással kapcsolatos feladatait foglalta össze. Létrejöttének körülményeit tekintve tehát joggal állíthatjuk, hogy ez az a tervezet, amelyből a rendelkezések szintjén a legpontosabban megismerhetők a borsodi cigányság körülményei a XVIII. század utolsó negyedében. Éppen ezért indokoltnak látjuk teljes szövegét magyar fordításban közölni.

„Alulírott kiküldöttem a legalázatosabban jelentjük, hogy mi a valamikor cigánynak nevezett nép szabályozása tárgyában kiadott kegyelmes királyi rendelkezéseknek – amelyeket nem Borsod vármegye 1783. november 27-én és az azt követő napokon tartott közgyűlésén hirdetett ki és ugyanott újra is tárgyalt, miután azok már az előző esztendőben is napirendre kerültek – megfelelően, megfontolva ezen vármegye belső körülményeit és állapotát, az egész ügyben való eljárásnak az itt következő, a nemes közönség által módosítandó vagy helyesbítendő tervezetét alakítottuk ki, mégpedig

I. A lakások szabályozása tárgyában

1. Ezen téli idő anélkül, hogy az újlakosokban és gyermekeikben kárt ne tegyen, nem enged meg, hogy ha valakinek közülük nincsenek az előírt szabály szerint épített házaik, akkor azokat a szabálytalan házakat lerombolják és őket a megfagyás veszedelmének kitegyék. Ezért úgy gondoljuk, hogy az ilyen házak lerontását május hónapra kell elhalasztani.

2. Amikor beköszönt május hava, a földesurak tartozzanak újlakos jobbágyaik számára házépítés céljából belső telkeket kiosztani.

3. Hogy az építendő házak szabályosak és egyformák legyenek, valamint hogy a kegyelmes királyi rendelet értelmében bennük katonai személyeket is elszállásolhassanak, úgy ítéltük meg, hogy minden egyes újlakos két és fél öl széles és 6 öl hosszú – oly módon, hogy a szoba két és fél, a konyha két, a kamara pedig másfél öl hosszú legyen – házat tartozzék építeni.

4. Mivel ezek a szabályszerűen felépült házak valamely újlakos elszökésének az esetén is megmaradnak az urasági telken az uradalom hasznára és ennél fogva a szökés miatt az uradalmat soha nem fenyegeti semmiféle kár, ezért ésszerűbb lenne, ha a földesurak szolgáltatnák a faanyagot, mint ha a nemes vármegyei pénztárból osztanák ki azt – már csak arra nézve is, hogy a kegyelmes királyi rendelkezés jelezte: ezen pénztárból majd visszatérítéssel kell támogatni azokat, akik házat építenek.

5. A házaknak ezen építését ott, ahol az újlakos jó kovács és a magyar kovácsmesternek a hiánya következtében az egész közönség igen nagy szüksége van rá, maga a község is megkönnyíthetné azzal, hogy vályogot ad és segít az építésben.

6. Hogy az ily módon felépült ház ne menjen tönkre, mindannyiszor meg kell büntetni az újlakosokat, valahányszor csak tapasztalattik, hogy elhanyagolják annak megkímélését.

II. A kovácsmesterség vagy a zenélés engedélyezése tárgyában

1. Mivel a kovácsok száma még nem növekedett meg annyira, hogy bármelyik helységben lennének e mesterséghez értő magyarok, s ezenkívül sok olyan helység is van, amelyekben a jövedelem csekély volta miatt a magyar kovács nem lenne képes magát fenntartani, a lakosok pedig, legfőképpen a szántás idején elkerülhetetlen szükségük lévén rá, nagy idővesztéssel a szomszédos helységekbe kényszerülnek kovácsért menni: ezért a nép érdekében tanácsosnak ítéltük, hogy minden egyes helységben körültekintő döntés alapján és a helység népességének megfelelően az újlakosok közül egy vagy két személy tartassék meg a kovácsmesterség gyakorlásának a lehetőségében, a többi pedig tiltassék el attól.

2. Ahol van magyar kovács, ott is meg kellene tartani egy személyt a kisebb vaseszközök készítése és az ekevasak élezése céljából, részint azért, mert szántás alkalmával aligha elegendő egyetlen kovács a szántóvasak élezésére, részint pedig azért is, mivel a szegény adófizetőnek nem lévén pénze, az újlakos kenyérrel vagy egyéb élelmiszerekkel is könnyebben megelégszik és így a kovácsok a pénz hiányának esetén nem zaklatják őt és a munka elvégzésében nem késeltethetik.

3. E dologból hasznosan következnek az is, hogy az ilyen módon alkalmazott újlakos kovács még a helység biránál is jobban ügyelne arra, hogy senki újlakos lopva be ne jöjjön a faluba és előle el ne ragadjon a maga számára a pénzkeresés ezen alkalmosságát.

4. Az összes többi újlakos a lesgzigorúbban kényszeríttessék arra, hogy szolgálatot vállaljon, vagyis hogy jobbágyi sorba lépjen. Azok pedig, akik nem tudnának házat építeni maguknak, a magyar parasztoknál vállaljanak zsellérséget, de ne engedjék meg nekik, hogy szarvasmarhák vagy más jószágok pásztoraként szolgáljanak.

5. A zenélés csupán a jobbágyok, vagy a valamilyen mesterségben jártasak számára lévén megengedve, minden többi, a falvakban vagy a mezővárosokban élő muzsikos újlakost azonnal elszenvedendő 25 pálcza büntetés terhe alatt el kell tiltani a zenéléstől. Akiknek pedig engedélyeztetett a zenélés, azokat el kell látni a szolgabírónak az erről szóló bizonyáglevelével.

6. Miután a fent írt módon meghatározott házak felépültek, egyetlen újlakosnak se legyen tovább szabad a kovácsmesterséget másképpen gyakorolni, mint helyben maradvá, már csak azon okból is, mert tapasztaltatott, hogy a hordozható fűjtatók szolgáltatatták eddig a legnagyobb alkalmosságot arra, hogy az egyik helységről a másikba vándoroljanak.

III. A lovak tartása tárgyában

1. A lovak cserélése, vagyis a lovakkal való kereskedés a kegyelmes királyi rendelkezés által általánosan meg lévén tiltva az újlakosok számára, a lovak tartása pedig csak a jobbágyoknak engedélyeztetik, ezen osztály alatt pedig – úgy gondoljuk – csakis azokat és az olyan jobbágyokat kell érteni, akik maguk végzik a szántást: mivel azonban a kovácsoknak is elkerülhetetlenül szükségük van arra, hogy igásállatokat tartsanak a szén szállítása végett, ezért úgy ítéljük meg, hogy az ő számukra is meg kell engedni a lovak tartását, mégpedig a közjó okából, nehogy tudniillik a szén hiánya miatt a lakosok a kovácsmunkákban is hiányt-kényszerüljenek szenvedni.

2. Az előbb mondott rendelkezések ellenére lovakat tartóktól pedig, ahogyan az ezekkel kereskedést és cserélést gyakorolni szándékozóktól is, úgy ítéljük meg, a lovakat el kell kobozni és azokat az adófizető magyarok között kell szétosztani.

IV. A gyermekek dolgában

1. A borjúpásztoroknak alkalmazható gyermekek dolgában a kegyelmes királyi szándékot fogatosítani lehet a jobbágyoknál való azonnali elhelyezésük által. A fiatalabb korú gyermekek dolgában azonban – mivel az ilyeneket, vagy még inkább a másik nemhez tartozó gyermekeket a jobbágyok közül alig akarja valaki is magához fogadni nevelés végett –, ha csak a nemes vármegye közönsége valamilyen módszert nem talál, mi egyáltalán nem látunk semmilyen lehetőséget.

2. Mivel a gyermekek befogadásától a jobbágyokat leginkább az riasztotta el, hogy a szülőktől átvett gyermekek vissza szoktak szökni és a szülők vissza is fogadják őket: ezért mind az elszökött gyermekeket, mind pedig a visszafogadott szülőket minden egyes esetben meg kell büntetni és a gyermekeket vissza kell adni a jobbágyoknak.

V. A ruházat dolgában

Azok, akik jobbágyok vagy zsellérek lettek, fürtös vagy nem fürtös gubát, valamint fehér vagy kék nadrágot, továbbá marha- vagy lóbőrrel való, de sarkantyú nélküli csizmát vagy bocskort viseljenek. Akik pedig kiérdemelték, hogy mesterembereknek nevezék őket, azoknak engedjék meg, hogy jelesebb, de csakis a magyar mesteremberek által viselni szokott és nem tarka ruházattal éljenek. A másik nem ruházatának a dolgában is ugyanilyen mód érvényesüljön.

Ami a kegyes királyi szándék sikerének az előmozdítását illeti, a többi dologban semmi nehézség nem merül fel, különösen, ha a nemes uradalomnak nem esik majd nehezére, hogy ne tagadják meg a kölcsönös és baráti támogatást a királyi szándék elősegítésében.

Kelt Miskolcon, 1784. február 29-én.

Nemes Borsod vármegye járási szolgabírái: Szontágh László sk.

Kozma István sk.

Fodor József sk.

Hódossy József sk.”

TÓTH PÉTER

JEGYZETEK

1. Kiadása Heiczinger János fordításában: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest, 1986. (a továbbiakban: Dokumentumok) 81–83. p.
2. Például Dokumentumok, 68. p.
3. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye Levéltára (a továbbiakban: B.-A.-Z. mLt. BmLt.) IV. 501/f. (Mandata et intimata politica), XIV. 1. 26.
4. Tolna megyei Levéltár, Közyülési iratok, 4:242/1739. sz.
5. Tolna megyei Levéltár, Közyülési iratok, 3:860/1742. sz.
6. 1735-ben például a péterváradai katonai parancsnok jelentette 60 cigány felbukkanását a Délvidéken, akik a környező megyékben szóródtak szét (Tolna megyei Levéltár, Közyülési iratok, 3:625/1735. sz.) 1764-ben Lengyelország felől érkezett az országba egy száz főből álló, botokkal és puskákkal felfegyverzett csoport (uo. 3:1557/1764. sz.) 1743-ban a Helytartótanács arról tudósít, hogy „az emberiségnek az a sörpredéke, amelyet közönségesen német cigánynak neveznek, ismét beszívargott az országba” (uo. 3:898/1743. sz.). De az országban belül is voltak nagyobb arányú vándorlások, amint azt Gömör vármegyének a Helytartótanácshoz küldött levele hírül adja: itt a hatóság egy Csongrádból érkezett nagyobb cigánycsapatot tartóztatott le (B.-A.-Z. mLt. BmLt. IV. 501/f. XI. 1. 59.).
7. Pest vármegye hivatkozott statútuma mellett például Tolna, Verőce és Bács vármegyék statútumai 1758-ból (Somogy megyei Levéltár, Közyülési jegyzőkönyvek 1758. 684–693. p.), vagy Somogy vármegye statútuma 1751-ből és 1753-ból (uo. 8. köt. 1411. és 9. köt. 701. p.).
8. B.-A.-Z. mLt. BmLt. 501/f. XI. 1. 54.
9. B.-A.-Z. mLt. BmLt. 501/f. XI. 1. 55.
10. B.-A.-Z. mLt. BmLt. 501/f. XI. 1. 58.
11. B.-A.-Z. mLt. BmLt. 501/f. XI. 1. 60.
12. B.-A.-Z. mLt. BmLt. 501/f. XI. 1. 62.
13. Tolna megyei Levéltár, Közyülési iratok, 3:1776/1767. sz.
14. B.-A.-Z. mLt. BmLt. IV. 501/f. XI. 1. 73. és 79. sz.
15. B.-A.-Z. mLt. BmLt. IV. 501/f. XI. 1. 90.
16. B.-A.-Z. mLt. BmLt. IV. 501/b. (Acta politica), XI. 1. 144.
17. Kiadása Heiczinger János fordításában: Dokumentumok, 85–94. p.
18. B.-A.-Z. mLt. BmLt. IV. 501/b. XI. 1. 145.